

УДК 355.48(4)"1916"
94(4)"1914/1918"

COBISS.SR-ID 282304780

Доц. др Олег Р. Ајрапетов

Историјски факултет

Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов”

Москва (Руска Федерација)

e-mail: oleg_airapetov@list.ru

НАРОЧКА ОПЕРАЦИЈА 1916. ГОДИНЕ И БИТКА КОД ВЕРДЕНА

АПСТРАКТ: У раду се на основу мемоарске литературе и објављене грађе реконструишу припреме руске царске армије за офанзивна дејства након „великог повлачења” у јесен 1915. године. Главни удар извршен је у области језера Нароч и Вишњев. Офанзива је за последицу имала велике жртве на руској страни. Њен једини успех била је подршка савезницима, пошто су Немци прекинули напад на Верден.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Русија, борбена готовост, офанзива, 1916, Нароч, Верден, Први светски рат

Почетком 1916. године немачка врховна команда није много бринула о могућностима покретања непријатељске офанзиве на Истоку. У суштини, Немци су били задовољни постигнутим резултатима. Фалкенхајм је писао о исходу кампање 1915. године: „На Истоку су постављени циљеви били достигнути. Ти циљеви нису могли имати задатак потпуног уништења војне моћи Русије. Деловали смо у границама могућег, ограничивши се само на то да парализујемо

нападну снагу колоса”.¹ Крајем 1915. године у Штабу Источног фронта владало је уверење да ће, након свих губитака које је поднела руска војска, немачке трупе на овом фронту још дуго бити безбедне. Истина, постојала је и бојазан да ће Руси ипак моћи да покрену офанзиву у догледно време, али у то је мало ко веровао.²

Хофман је у свом дневнику 22. новембра 1915. године забележио да се, по његовом мишљењу, Руси активно припремају за офанзиву, али да ће бити потпуно спремни тек на јесен наредне године.³ И страни војни посматрачи делили су то мишљење. Јапански представник при руској врховној команди мајор Накадсима извештавао је октобра 1915. године свога начелника генералштаба да се може очекивати да ће се немачко напредовање на Источном фронту наставити и наредне године. Будући исход рата, по мишљењу јапанског официра, зависио је од тога колико брзо ће савезници бити у стању да ојачају руске борбене способности.⁴

У току зиме 1915/1916. године ситуација у руској војсци унеколико се поправила. Било је приметно побољшање у снабдевању муницијом, храном и оружјем. Војничко следевање мяса је удвостручено, пошто је из позадине свакодневно трупама испоручивано 10.000 бикова. Следевање шећера је утростручено, са две на шест фунти месечно.⁵ „Дотрајала оруђа замењена су новим – сећао се генерал Брусилов – и ми смо могли да се пожалимо само на то што још увек нисмо располагали са довољно тешке артиљерије, мада се и ту ситуација унеколико поправила.”⁶ Од изузетне важности била је чињеница да су у току зиме, у време затишја насталог након завршетка Великог одступања, регрути који су упућени на фронт као попуна могли да прођу кроз ваљану обуку. Војници су постали много искуснији по питању тактике и одбране коју је наметао нови позициони рат.⁷ Од круцијалне важности било је да се регрути који су дошли на фронт ради попуне обуче до нивоа искусних војника. Са-

¹ Фалькенгајн Э. *Верховное командование 1914-1916 в его важнейших решениях*. Москва: Высш. Воен. Ред. Совет, 1923, 179.

² Hindenburg P. *Out of my life*. New York: Harper, 1921, Vol.1, P.184.

³ Hoffman M. *War diaries and other papers*. London: Martin Secker, 1929, Vol.1, P.96.

⁴ Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.(даље: МОЭИ): Сер.III. 1914-1917 гг. Москва-Ленинград: Гос. соц.- экон. изд-во, 1937, Т.9. (17 октябрия 1915 г. - 13 января 1916 г.), 80-81.

⁵ Gourko B. *Memoires and impressions of war and revolution in Russia*. 1914-1917. London. 1918. P.131.

⁶ Брусилов А.А. *Мои воспоминания*. Москва: Воен. изд-во Наркомата Вооруж. Сил Союза ССР, 1946. С.176.

⁷ Gourko B. *Op.cit*. P.133.

ма војска била је принуђена да ради на сопственом јачању, формиравши допунске батаљоне у непосредној близини борачких јединица.

„Допунски батаљони – сећао се један од инструктора, који је почетком 1916. године служио на Западном фронту – појавили су се на бојишту, као новотарија која је настала захваљујући дотадашњем ратном искуству. Задатак допунских батаљона формираних при пуковима био је дообука, или тачније преобука новопридошлих регрута за њихову попуна. Још средином 1915. године у активне пукове стизала је таква попуна, чији су регрути у потпуности били необучени за вођење било какве борбе и нису умели чак ни пушку да напуне. Многи пукови, рачунајући и наш (13. гардијски Јеревански), борио се са тим злом постојећим средствима. Новопридошлим попунама командовала су по два-три официра, уз одговарајући број подофицира или чак старих војника које би сакупили на неком месту, удаљеном око четири-пет врста иза прве линије, и учили их свим потребним знањима и вештинама. Нигде, ни у једној касарни, ни у једном пуку, у мирнодопским условима обука се није изводила тако убрзано као овде. Ту млади регрут није морао да машта и замишља ровове, бодљикаву жицу и напад на невидљиве утврђене положаје. Ту је све било надокхват руке. Ако је било потребно да се прикаже напад на утврђени положај – то се извршавало очигледно, на сопственим утврђењима у непосредној позадини фронта. Ако је требало научити како се копају ровови – за то је било много практичних могућности скоро сваке ноћи. Ако је требало научити руковање ручном бомбом – и њих је било у изобиљу. Бомбе су бацане, а војници су могли да се увере у њихову делотворност, будући да готово ни један час обуке није прошао без тзв. „несретних случајева“. Обука у гађању, чувању тајни, патролној и стражарској служби одвијала се у потпуности и кроз месец дана такве обуке војник је био потпуно оспособљен за вођење савремене борбе. *Васпитање војника одвијало се паралелно са стројевом обуком али су за месец дана постигнути незадовољавајући резултати. За то је било неопходно време, као и искусни кадрови, а ни једног ни другог није било. И позициони рат са својим привидним затишјем односио је неочекивано много жртава, тако да су пукови све време имали потребу за новим попунама. Када је реч о учитељима, њих је било недовољно, пошто су они најбољи изгинули још 1914. године* (подвукао О. А.)”.⁸

Резултат није изостао. Многи проблеми су решени, и то веома успешно. „У рану јесен у свакој пешадијској дивизији – сећао се Бру-

⁸ Попов К. Воспоминания кавказского гренадера. Белград. 1925. С. 168.

силов – било је од 18 до 20 хиљада људи, потпуно обучених, и од 15 до 18 хиљада пушака, потпуно исправних, уз изобиље муниције.”⁹ Обука војника још увек је била корак испред васпитања, али проблеми које је војска имала нису се ограничавали само на то. Пукови и дивизије још увек нису успели да се у потпуности оспособе за извођење нападних дејстава. О томе сведочи стање у рано пролеће 1916. године, дакле непосредно пред офанзиву, у 56. сибирском стрељачком пуку 14. дивизије 12. армије Северног фронта. Тај пук био је Сибирски само по имену, пошто су његову попуу, која је долазила из резервног пука који се налазио на становању у Москви, углавном чинили сељаци мобилисани у централним губернијама. Највећи део активних официра и подофицира избачен је из строја у борбама вођеним 1914–1915. године, док су на њихово место дошли на брзину обучени потпоручници и подофицири из редова бивших редова обучених на тромесечним курсевима. Без искусних и добро обучених нижих чиновца пук није био у стању да буде ефикасан у нападним дејствима у условима рововског рата. За њих су својеврсну школу представљале извиђачке акције или, како се тада говорило, ограничене претраге.¹⁰

Било је потребно изборити се са штетом нанесеном организацији и моралу трупа и поново повратити „ударну снагу”. Један од начина за остваривање тог циља биле су мање операције, чији би успешни исход имао васпитни карактер. У новембру 1915. године, сазнавши да у немачкој позадини ради много руских ратних заробљеника, бивших трећепозиваца, коморџија Алексејев је обратио пажњу на то: „Ружна слика, коју је добио штаб 3. армије, да велики број наших заробљених војника ради у немачкој позадини, указује на слабу тачку те позадине, на могућност да се снажним налетима малих коњичких јединица, баш растеривањем тих бараба који служе Немце као коморџије, пекари и радници, унесе пометња у рад позадинских установа... Молим да се то саопшти војницима на фронту, ради израде промишљеног плана акција у непријатељској позадини, имајући у виду наведене околности. Уништена и спаљена комора, уништене кухиње – све је то за нас достижно и све ће то унети растројство у активности непријатеља”.¹¹

Крајем 1915. године у Ставку (Врховна команда – прим. прев.) је био позван један од иницијатора формирања партизанских једи-

⁹ Брусилов А. А. *нав. дел*, С.176.

¹⁰ Черепанов А. И. *Поле ратное мое*. М.1984. СС. 3-11.

¹¹ Клембовский В. Н. *Партизанские действия*. Издание второе, дополненное данными о партизанских действиях в войну 1914-1917 гг. Пгр. 1919. С. 227.

ница – јесаул (козацки мајор – прим. прев.) А. Г. Шкуро. Тамо су његов предлог нове борбене праксе одобрили цар и генерал Алексејев. Те јединице биле су нарочито активне у рејону Полесја, где су природни услови усложњавали изградњу дубоко ешалониране, континуиране линије одбране. Ти препади значајно су подизали су морал трупа након тешких борби вођених у време Великог повлачења. С друге стране, они су имали задатак да утичу на развој партизанског покрета међу локалним становништвом. Поменути циљ ипак није постигнут због пасивности мештана, мада помоћ војним партизанским јединицама са њихове стране није изостала. Наравно, пракса саботажа у непријатељској позадини није свугде могла дати резултате. Она је зависила од конкретне ситуације на терену, а нарочито од тога колико је непробојна била линија фронта. Неки команданти, на пример Брусилов, иступали су против организације партизанских јединица, док су их други, рецимо Иванов, формирали на оним одсечима где није било услова за њихово дејство. Треба ипак истаћи да су партизанске акције у рејону Припјата држале непријатељске снаге у сталној напетости и испрва му наносиле осетне губитке.¹²

Убрзо се, супротно предратним очекивањима, у шумама и мочварама Полесја формирала непрекидна линија фронта. „Морали смо да градимо бескрајне линије насипа – сећао се Брусилов – велики број мостова, ровове смо градили од трупаца прекривених споља земљом, јер је укопавање било неизводљиво због нивоа подземних вода. Материјала за извршење тих задатака било је на претек. Показало се да је, и поред многих потешкоћа и унеколико другачијег поретка, у Полесју било могуће изводити борбена дејства великим јединицама...”¹³ Не треба сметнути с ума да је рејон Барановичи–Молодечно, где је примећена највећа активност партизанских јединица, био један од оперативних праваца које је Ставка изабрала за покретање офанзиве у пролеће-лето 1916. године. Алексејев је био задовољан јер се враћало самопуздање трупа. По његовом мишљењу, у периоду од новембра 1915. до фебруара 1916. године морал руских војника значајно је ојачан. Међутим, неуспех офанзиве у Галицији бринуо је начелника штаба Врховне команде. По његовим речима, у армији је владао недостатак правог вођства и „било је тешко

¹² Шкуро А. Г. Записки белог партизана. М.1991. СС.15-17.; Брусилов А. А. Нав. дел. С. 173.

¹³ Брусилов А. А. нав. дел, С. 166.

наћи макар и једног човека који је располагао већим командантским способностима од оних потребних за командовање пуком”.¹⁴

За разлику од виших нивоа командовања, 1916. године руске трупе биле су пуне наде. У 7. армији, која је била дислоцирана код Черноваца, расположење је било одлично. Војници и официри били су одморни, док је стање пристиглих појачања будило наду да ће непријатељ у току следеће, 1916. године, бити разбијен и избачен са руске територије.¹⁵ Ту веру делиле су и 7. армији суседне трупе. „Према стању духа код војника поверене ми армије, и како сам се у скорије време уверио, и код других армија Југозападнoг фронта – сећао се Брусилoв – ми смо се налазили, по мом убеђењу, у одличном стању и с правом веровали да ћемо разбити непријатеља и избацити га са наших територија”.¹⁶ О томе сведоче и подаци војне цензуре Северног и Северозападнoг фронта, на плећа чијих трупа су пале најтеже битке и највећа одступања у борбама вођеним 1915. године. Огромна већина војничких писама послатих до фебруара 1916. године одисала је потпуним поуздањем у коначну победу Русије.¹⁷

Наде је будила и чињеница да су француска и енглеска војска, без обзира на претрпљене губитке у Шампањи и Артоа, убрзано појачавале своје снаге. Бројност француских снага на фронту у јануару 1916. године премaшила је 2.500.000 војника и 54.600 официра, док се у резерви налазило око 200.000 војника и 3.000 официра. У јануару 1916. године у Енглеској је уведена општа војна обавеза, што је увећало њене оружане снаге на 5.000.000 људи. Наравно, највећи број обвезника требало је тек да прође обуку да би постали прави војници. И поред тога та мера значајно је повећала резервни потенцијал британских експедиционих снага у Француској, које су се у јануару 1916. године састојале од пет армијских и једног коњичког корпуса. Поред тога тамо су се налазили и англо-индијски армијски и коњички корпус, што је све давало бројно стање од 286.000 људи.¹⁸ Порасло је и учешће у рату доминиона и колонија. Тако је, на пример, само канадски контингент после годину дана рата порастао са 30.000 на 150.000 људи.¹⁹ Положај Антанте био је далеко од без-

¹⁴ Knox A. Op.cit. Lnd.1921. Vol.2. P.387.

¹⁵ Farmborough F. Nurse at the Russian front. A diary 1914-1918. Lnd.1974. P.168.

¹⁶ Брусилoв А. А. *нав. дел*, С. 176.

¹⁷ Лемке М. К. 250 дней в Царской Ставке, Петроград, 1920, С. 545.; Кнох А. Op.cit. Lnd. 1921. V. 1. P. 350.

¹⁸ Строков А. А. Вооруженные силы и военное искусство в Первой Мировой войне. М.1974. С. 280.

¹⁹ The Times History of the War. Part 58. Vol. 5. Sept. 28, 1915. P. 202.

надежног. Постојао је само један проблем – како да се најпапетније могуће искористи постојећа премоћ над Немачком и њеним савезницима.

У тој ситуацији немачка врховна команда, која је сматрала да је њен посао на Источном фронту завршен, решила је да се врати на једини могући начин дејстава с обзиром на положај Немачке – на стратегију обарања. За одлучујући удар изабран је верденски утврђени рејон. Француску тврђаву требало је да заузме 5. немачка армија, под командом престолонанследника. У први ешалон доведено је девет нових, одморних и специјално обучених дивизија. Армију престолонанследника подржавало је 1.204 оруђа, од којих 654 тешка и 29 најтежих, а такође и 202 минобацача, укључујући и 21 тешки.²⁰ Кланица под Верденом започела је 21. фебруара. Брзо заузимање белгијских и руских утврђења уверило је француске главнокомандујуће у бескорисност те врсте фортификација. Жофр је убедио француску владу да „угаси” тврђаву Верден, одакле су на фронт упућене трупе и артиљерија. Његове утврде претворене су у складишта муниције. Историја се поновила након шест месеци. Четири дана након отпочињања немачке офанзиве, 25. фебруара 1916. године, изузетно значајан утврђени положај под градом – фор Дуамон, заузела је без испаљеног метка 7. чета одважног 24. бренденбуршког пука.²¹

Од састава бившег гарнизона у њему су остала само 23 артиљерца и једна активна топовска кула. Трупе које су тек пристигле у тврђаву биле су захваћене нередом и нису биле у стању да организују ваљану одбрану. Једино је фор де Во одолевао три месеца, у тесној вези са трупама на фронту, али је коначно пао под ударима немачких трупа 7. јуна.²² Крајем фебруара пред градом су се водиле жестоке борбе. Међутим, без обзира на почетне успехе, Немцима није пошло за руком да изврше пробој. Почетком марта Французи су за одбрану Вердена формирали нову 2. армију. Појачања су убрзано пребацивана магистралним путем Бар ле Дик – Верден. Тим 65 километара дугим путем, који је добио име „Via Sacra” и „пут у рај”, од 22 фебруара до 7. марта превезено је 190.000 људи, 22.500 тона муниције и 2.500 тона другог терета. У марту 1916. године путем је пролазило 6.000 возила дневно, то јест четири камиона у минути.²³ Започела је сусретна битка невиђених размера. Немци су морали

²⁰ Строков А. А. *нав. дел*, С. 355.

²¹ Зайончковский А. М. *Мировая война 1914-1918 гг.* М.1938. Т. 2. С. 21.

²² Liddel Hart B. H. *History of the First World War.* Lnd.1992. PP.203; 223-224.

²³ Строков А. А. *нав. дел*, СС. 359-360.

или да искористе фактор почетног успеха, или да одустану од планова да заузму Верден. Време је радило за савезнике и од 22. до 30. марта 1916. године немачка врховна команда постепено је прекидала офанзиву.²⁴ Разлог за то била је операција код језера Нароч, која је отпочела на руском фронту.

Ерих фон Фалкенхајм сећао се: „Још мање очекиван од демонстративне операције на западу (у време бојева под Верденом – прим. О. А.) био је почетак такве операције веома великих размера на северном делу Источног фронта у другој половини марта. Тамо је, након прекида борби код Двинска у новембру 1915. године, углавном било мирно. Међутим, 18. марта Руси су на одсеку језеро Дрисвјати – Постави и са обе стране језера Нароч покренули напад веома великим снагама, подржан великим количинама муниције”.²⁵ Ван сваке сумње, Немци су очекивали некакво активирање руског фронта. Почетком марта, према сведочанству Лудендорфа, команда Источног фронта добила је информацију о припремама руског напада на Вилнском правцу. Ипак, величина те операције (кратко након почетка напада у секцији погинулог руског официра нађено је наређење генерала А. Е. Еверта о протеривању непријатеља са територије царства), као и време њеног извођења, представљали су непријатно изненађење за Немце.²⁶

„Читава кампања 1916. године – сећао се генерал В. М. Драгомиров – представљала је доказ шаблонског и површног начина мишљења који је владао у руској врховној команди... Било је довољно само уочити штету коју су начинили људи, можда чак и веома способни и поштени и корисни у другим областима војне професије, али не и као команданти. Интересантно је притом приметити и заблуде које су владале у јавном мњењу, које је те људе процењивало на основу критеријума потпуно неприменљивих за оцену њихових командантских способности. Те заблуде биле су толике да ни очигледне чињенице да су војни неуспеси изазвани некомпетентношћу војног руководства, нису утицале на промену ставова јавног мњења”.²⁷

Те речи, истините у односу на највећи део кампање, више од свега описују њен почетак – Нарочку операцију и улогу у њеној припреми коју је одиграла врховна команда и министарство војно. Цар и генерал Алексејев, од самог почетка борбених дејстава под Верде-

²⁴ Зайончковский А. М. Мировая война 1914-1918 гг. М.1938. Т. 2. С. 23.

²⁵ Фалькенгайн Э. *нав. дел*, С. 220.

²⁶ Лудендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. М.1923. Т.1. С.169.

²⁷ Драгомиров В.[М.] Подготовка русской армии к Мировой войне.// ВС ОРВЗ Белград. 1923. Кн.4. С. 112.

ном, пажљиво су пратили све догађаје у вези с тим. По наређењу начелника штаба врховне команде израђена је посебна карта тврђаве и њене околине, у коју су уношене све промене ситуације.²⁸ При одређивању правца главног удара пролећно-летње офанзиве 1916. године Алексејев се у принципу залагао за југозападни правац, али се ипак сагласио са изменом на северозапад, у рејон језера Нароч. Време изабрано за напад, које се опасно поклапало са почетком пролећне сезоне киша и блатњавих путева, објашњавало се у врховној команди неопходношћу пружања подршке савезницима.²⁹ Међутим, поставља се питање да ли је то био и прави разлог. Савезници су првобитно предлагали да офанзива на руском фронту ради одвлачења непријатељских снага почне 15. јуна, с тим да слична демонстрација на француском фронту уследи 1. јула.

Командант Западног фронта генерал Еверт обратио се Алексејеву 26. јануара 1916. године. Он је скренуо пажњу начелнику штаба врховне команде на обавештајне податке. Одсуство нових немачких јединица на руском фронту и извлачење значајног дела немачких снага указивало је, по мишљењу Еверта, на Француску као на главни циљ будуће непријатељске офанзиве. Генерал се прибојавао да Немци намерно уподобљују њен почетак тако да сачекају отопљење, које ће смањити шансе за успех руског напада. Ипак, једини закључак који је Еверт нудио био је да се ни у ком случају не сме допустити пораз француске армије: „Ми морамо почети офанзиву, брзо и енергично, не губећи ни часа, баш у оном моменту када буде извесан немачки напад на Французе”.³⁰ Савезништво са Француском, као и раније, имало је изузетно значајан утицај на руску стратегију. „У својим одлукама она (т.ј. Русија – прим. О. А.) је морала... да се руководи не само сопственом ситуацијом на фронту, већ и заједничком коришћу... – како је формулисао основни принцип приступа општим савезничким интересима генерал Данилов – Русија је била свесна тешке ситуације у којој су се нашли Французи и искрено желела да часно испуни своје савезничке обавезе према њима”.³¹

Ту традицију наставио је и Алексејев, који је 5/18. фебруара 1916. године написао извештај за цара. Према том извештају, у руској врховној команди се знало да је донета одлука да се крене у за-

²⁸ Noskoff A. A. Nicolas II inconnu. Commandant Supreme Allie chef d'etat suivi de au dela du trait rouge. Paris. No date. PP. 37-38.

²⁹ Бубнов А.[Д.] В Царской Ставке. Воспоминания адмирала Бубнова. Нью-Йорк. 1955. С.250.; Noskoff A.A. Op.cit. PP. 61-62

³⁰ Подорожный Н. Е. Нарочская операция в марте 1916 г. на Русском фронте Мировой войны. М.1938. С. 9.

³¹ Данилов Ю. Н. Великий Князь Николай Николаевич. Париж. 1930, С.118.

једничку офанзиву са савезницима у априлу-марту те године. Према информацијама којим се располагало у штабу врховне команде, борбено најспособнији делови немачке армије у Русији налазили су се на Северном фронту. Алексејев је 9/22. фебруара поновио своју забринутост у писму Жилинском. Као правце могућег немачког напада видео је Северни или Југозападни фронт, док је на француском очекивао само демонстративна дејства. Међутим битка за Верден већ је почела. Као једини разуман вид одбране Алексејев је видео напад. Иако је фронт био широк 1.200 километара, и слабо снабдевен артиљеријом, нарочито тешком, другог избора није било. Када је обим Верденске операције постао коначно јасан, рокови за отпочињање руске офанзиве били су скраћени.³²

Већ 11/24. фебруара, то јест три дана након почетка напада на Верден, у Могилеву је одржан састанак на ком су осим цара и Алексејева, учествовали командант позадине врховне команде, четири команданта фронтова, три начелника штаба фронтова, министар војни, начелник штаба морнарице и главни интендант. „Заседање је почело извештајем Алексејева – сећао се Поливанов – у којем је изнео да смо у том моменту, након попуне трупа, јачи од нама супротстављених непријатељских снага, због чега се створила могућност да предузмемо делимичну офанзиву са циљем да одбацимо Немце са тренутних положаја које су држали. За главни оперативни правац те офанзиве изабран је правац ка Владимиру. Снаге за извођење офанзиве биле су јачине око четири корпуса, с тим што је требало постићи да та четири корпуса дејствују као моћна ударна група сједињена у песницу, обилно снабдевена артиљеријским средствима и одговарајућом комором. Време за отпочињање операције – крај фебруара, то јест до почетка пролећног отапања снега. Улога Северног фронта не мења се и остаје пречење путева ка најосетљивијој тачки – престоници”.³³

Бивши командант Северног фронта генерал П. А. Плеве (10/23. фебруара 1916. године смењен са положаја из здравствених разлога, уз највећу захвалност и постављен за члана Државног савета³⁴) подвргао је жестоким критикама дејства 7. армије Шчербачева у време офанзиве на Стипи. Фактички, у питање је довео и компе-

³² Наступление Юго-Западного фронта в мае-июне 1916 года. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914-1917). Москва 1940, С. 39.; Лемке М.К. *нав. дел*, С.524.; Зайончковский А.М. Мировая война 1914-1918 гг. М. 1938. Т. 2. С. 26.; Noskoff A. A. *Op.cit.* P P.63-64.

³³ Поливанов А.А. Девять месяцев во главе Военного министерства.// Вопросы истории (далее ВИ). 1994. № 10, С. 144.

³⁴ Правительственный вестник. 13(26) февр. 1916 г. №35. С. 1.

тентност главнокомандујућег Југозападног фронта Н. И. Иванова. Поред тога, тада је већ било јасно да су раније предложени план Алексејева о једновременој офанзиви из Галиције и Солуна, усмереној на Будимпешту, савезници одбацили. Одлучено је да се зада главни удар на месту додира Северног и Западног фронта, са главним оперативним правцем ка Вилни. Сваки фронт имао је обавезу да издвоји значајне резерве: Северни – не мање од три корпуса, Западни – до 10, од којих су четири прелазили на располагање Врховне команде, и Југозападни – три корпуса и гардијски одред.

Циркуларним телеграмом од 28. фебруара / 5. марта 1916. године Алексејев је наредио командантима фронтава да заврше припремне радње за извођење напада до 5/ 18. марта. Као прелиминарни датум отпочињања офанзиве назначен је 23. март. То је била благовремена одлука. Генерал По предао је 3. марта 1916. године Алексејеву писмо генерала Жофра у ком се снажно заложио да се убрза припрема за прелазак руске војске у офанзиву. Жофр је сматрао да је даљи притисак Немаца на Верден могућ једино под условом да доведу појачања са других фронтава, наводећи као потврду свог става чињеницу да су две дивизије, 1. и 3. гардијска, према француским обавештајним подацима, већ биле повучене са руског фронта. Притом Жофр никако није захтевао да се крене у офанзиву по сваку цену и без темељне припреме за напад. Одговарајући на писмо, Алексејев је 6. марта информисао Жофра о усвојеним одлукама на саветовању у руској врховној команди.³⁵

Два дана раније начелник штаба руске врховне команде сумирао је све те расправе и одлуке у писму генералу Жилинском. „Разрада плана напада у јулу – писао је Алексејев – значила би потпуно неразумевање непријатеља, његове воље, енергичности, његове безусловне потребе да што пре нанесе удар савезницима и тежње да на најбржи могући начин оконча рат у своју корист. Из тих разлога, чим стање путева дозволи, противник ће нас предухитрити великом офанзивом. На нашем фронту дугом 1.200 врста увек ће се наћи слабе тачке, на којима је могуће лако извршити пробој. Недовољна развијеност наше железничке мреже и њена слаба пропусна моћ лишавају нас могућности за брзу концентрацију већих резерви на угроженим деловима фронта, како су то урадили Французи, и уопште могућности извршења већих прегруписивања наших снага. Мишљења сам да планирана офанзива у јулу неће бити изводљива,

³⁵ Подорожный Н. Е. *нав. дел*, СС. 8; 12.; Клембовский В. Н. Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. Ч. 5. Период с октября 1915 г. по сент. 1916 г. Позиционная война и прорыв австрийцев Юго-Западным фронтом. М.1920. СС.17-18.

јер ће њено извршење противник осујетити превентивним нападом. За нас ће више или мање критичан период на Двини наступити у марту. Рижки залив ће се одледити три недеље пре него Монсундски мореуз и немачка флота ће загосподарити, без икакве могућности наше морнарице да јој се супротстави. *Здружена операција немачке флоте и копнених снага према Риги и Ришком обалском сектору веома је извесна, те нас то приморава да појачамо трупе на северном фронту и да према томе саобразимо и сопствене планове будућих дејстава* (подвукао – А. О.). Најсврсисходније би стога било да непријатеља нападнемо одмах сада, пошто мразеви чине путеве још увек проходним, а на нашој страни постоји бројчана надмоћ док је непријатељ везан на француском фронту. Може се оправдано рачунати да ће нас време послужити у погледу путева кроз читав фебруар и првих дана марта”.³⁶

Тако је руска врховна команда, тј. Алексејев, отворено потценила размере Верденске битке, очекујући као и раније понављање ситуације из пролећа и лета 1915. године на свом европском фронту. Сав прорачун руских генерала био је фокусиран на то да се правовремено изврши концентрација и нанесе удар непријатељу до пролећног отапања снега. Он је потврдио демонстративну улогу Северног фронта и пасивну функцију Југозападног фронта. Главна идеја начелника штаба врховне команде састојала се у организацији здруженог напада у рејону Свенцјани – Вилкомира. Вреди истаћи да он није предвидео никакве измене ни када је у питању будућа пролећна офанзива. Могло је бити речи тек о различитим варијацијама избора концентрацијске просторије.³⁷ Између осталог, судећи према духу у којем је писмо написано, Алексејев лично није веровао да ће у пролеће и лето 1916. године руска армија уопште успети да покрене офанзиву великих размера. И поред тога припреме за напад код језера Нароч су настављене. Ради обезбеђења тешке артиљерије за подршку пробоја од тврђавске артиљерије евакуисане у Можажск издвојено је 56 оруђа калибра 4,2 инча (106,68 mm) и 128 оруђа калибра 6 инча (152,4 mm). Та артиљерија требало је да представља материјалну основу за формирање седам нових артиљеријских бригада.³⁸

Од почетка јануара до средине марта 1916. године бројно стање 2. армије, која је требало да нанесе главни удар, повећало се више него два пута – са 170.384 пушке и 8.037 сабљи на 355.989 пуша-

³⁶ МОЭИ. Сер. III. 1914-1917 гг. М.-Л. 1938. Т. 10. (14 января - 13 апреля 1916 г.) С. 328.

³⁷ Исто.

³⁸ Шихлинский А. А. Мои воспоминания. Баку. 1984. С. 132.

ка и 16.943 сабље. Армији у чији су састав улазила четири армијска корпуса, придодата су још четири корпуса пешадије, од којих два сибирска (I и III), као и коњички корпус. Армија је располагала са 605 лаких и 168 тешких оруђа. Поред тога у њен састав ушли су и сви новоформирани дивизиони тешке артиљерије, са укупно 114 оруђа. Обезбеђење руских трупа тешком артиљеријом донекле се побољшало, али је и даље остало недовољно у поређењу са захтевима рата на Западном фронту, док још увек нису биле превладане ни последице кризе у наоружању. Тешка артиљерија располагала је оруђима калибра 4,2 (106,68 mm), 4,8 (121,92 mm) и 6 инча (152,4 mm). Штаб фронта при одређивању норми снабдевања муницијом полазио је не од количине потребне за рушење непријатељских фортификација, већ од прорачуна колико ће се дуго у борби налазити одређена јединица. То је значило да се највећи део граната додели тешкој артиљерији, која је дејствовала на главном правцу напада.

Таква расподела муниције довела је касније до великих губитака на оним деловима фронта на којима су извођена демонстративна дејства. Резерве тешке артиљерије биле су недовољне. На саветовању у Моголеву истакнуто је да на Западном фронту и даље расте потреба за тешком артиљеријом и муницијом за њу. За топ од 3 инча (76,2 mm) средња дневна потрошња муниције износила је 200 граната, за топ од 4,2 инча 50, за калибар 4,8 инча 100 граната и за топ од 6 инча 50 граната. До испуњења постојећих норми на Западном фронту недостајало је и око 40 милиона пушчаних метака, на северном око 39.000 пушака јапанске производње и 16 милиона метака за њих, који су пребацивани са Југозападнoг фронта. На тај начин постигнута је стварна премоћ над Немцима у свим сегментима, укључујући и тешку артиљерију. У свом саставу 10. немачка армија имала је 73.775 пушака, 8.200 сабљи, 576 лаких и 144 тешких артиљеријских оруђа.³⁹ С обзиром на то да је рок за почетак напада скраћен, пред руским трупaма у Курландији појавио се нови непријатељ – пролећно време.

У име врховног главнокомандујућег Алексејев је 16. марта послао директиву командантима фронтова, у којој су изнети краткорочни и дугорочни циљеви будуће офанзиве. Друга армија требало је на левом и десном крилу да обиђе језеро Нароч и да се концентрише код Свенцјана. Пета армија требало је да наступа својим десним крилом са Јакобштатског мостобрана и да се сједини са 2. армијом у рејону Повежа. Дванаеста армија на доњој Западној Двини,

³⁹ Кнох А. Op.cit. Lnd. 1921. Vol.2. PP.405-406.; Подорожный Н.Е. Нав. дел. СС. 25; 27; 47.; Поливанов А.А. *нав. дел*, ВИ. 1994. № 10. С. 144.

Двинска група 5. армије и 1. армија требало је да врше демонстративна дејства.⁴⁰ У случају да се пробој изврши на Северном фронту био је планиран продор коњице у правцу Шавлија ради дезорганизације непријатељске позадине. Северни фронт, на ком је било планирано да се нанесе главни удар из правца Јакобштата на Поневеж и Западни фронт, на ком је требало да се изврши пробој на правцу Свенцјани – Виљкомир, према плану требало да наступају конвергентним правцима. Комбиновањем главног и три помоћна напада руска војска требало је да изађе на линију Митава – Бауск – Виљкомир – Вилна – Дељатичи.⁴¹

„Напад који су покренули у другој половини марта – писао је о руској офанзиви Хофман – био је толико великих размера и са толиком потрошњом муниције какву ми до сада на Источном фронту нисмо упознали. Јавила ми се помисао да је тај подухват испланиран као покушај пробоја у оквирима велике контраофанзиве сила Антанте 1916. године и да је очигледно започет нешто раније него што се очекивало. Да није тако, Руси не би почели офанзиву у марту, када на тој територији влада позната 'распутица'. Под 'распутицом' се у Русији подразумева период топљења огромне количине снега, који траје недељама, прекидајући сваку врсту саобраћаја на путевима, осим на оним са тврдом подлогом, чија је мрежа у Русији веома неразвијена.”⁴² Хинденбург је сматрао да је највероватнији руски напад усмерен на Двинск, Ригу и Сморгонь. Логика фелдмаршала била је једноставна – тамо су водиле најбоље железничке пруге. Међутим, на његово чуђење, обавештајни подаци говорили су о припреми напада у рејону језера Нароч и Постав: „У почетку нисам веровао да ће за тежиште велике офанзиве Руси заиста изабрати тачку која је удаљена од најбољих железничких линија и при томе распоредити своје снаге на релативно малом простору, остављајући потчињеним командантима тако мало могућности за маневрисање због карактеристика земљишта. Оно што се десило показало ми је напад ипак могућ.”⁴³ Било је немогуће одлучити се за такве мере без посебне потребе. Како ми се чини, подршка савезницима није довољан разлог да се то објасни. О размерама идеје Алексејева може се просудити према цртежима на картама Источне Пруске, Бранденбурга и Шлезеје, на којима је била унета шема каснијег напада из

⁴⁰ Knox A. Op.cit. Lnd. 1921. Vol. 2. P. 404.

⁴¹ Подорожный Н. Е, *нав. дел*, С.15.; Клембовский В.Н. Стратегический очерк войны 1914-1918 гг. Ч. 5. С. 18.

⁴² Гофман М. Война упущенных возможностей. Москва-Ленинград. 1925. С. 108.

⁴³ Hindenburg P. Op.cit. NY. 1921. Vol. 1. PP. 185; 186-187.

правца Кенигсберга, који је требало да остане блокиран, до линије Одра – Ниса, и која се условно протезала између Шћећина и Франкфурта на Одри.⁴⁴ Главни удар требало је да изведе 2. армија под командом генерала А. Ф. Рагозе,⁴⁵ у рејону језера Нароч. Офанзива је требало да започне са малог мостобрана, који је био изложен унакрсној ватри немачке артиљерије. Војници су овај одсек у почетку прозвали „Долина смрти”, а затим је добио друго име – „Долина добра и зла”. Са супротне стране налазило се велико брдо, које су држали Немци. Ово брдо руски војници прозвали су „Фердинандов нос”. Његова конфигурација подсећала је на тај део лица бугарског цара, на коме се јасно уочавало његово сродство са Бурбонима.⁴⁶

⁴⁴ Отдел Рукописей Государственной Российской Библиотеки, Ф. 855. Карт. 5. Ед. хр. 47. Л.1.

⁴⁵ Рагоза Александр Францевич (1858-1919), руски (генерал од инфантерије, 1914) и украјински (генерални бунчужни, 1918) војни делатник. Био је племићког порекла, родом из Витебске гуерније, православац. Полоцку војну гимназију завршио је 1874. а 1877. године Михајловско артиљеријско училиште, поставши артиљеријски потпоручик. Учествовао је у Руско-турском рату 1877-1878. године. Унапређен је у чин поручника (1877) и потпоручика гарде (1879). Завршио је Николајевску генералштабну академију 1883 године као први у рангу и унапређен у чин гардијског поручника и штабс-капетана у Генералштабу. Служио је у Харковском војном округу, био први ађутант у штабу 5. пешадијске дивизије (1883-1888). У чин капетана унапређен је 1885. Након тога је био на дужности помоћника првог ађутанта штаба Приамурског војног округа (јануар - јули 1888. године). Потом је био први ађутант војне канцеларије код војног гувернера Приморске области (1888-1891). Подпуковник је постао 1888. године. Начелник трупног одељења штаба тврђаве Керч био је од 1891. до 1896. године. У чин пуковника унапређен је 1892. године. Потом је био начелник штаба 32. пешадијске дивизије (1896-1898) и начелник штаба 5. пешадијске дивизије (1898-1900). Командант 18. пешадијског Вологодског пука био је од 1900. до 1904. године, а командант 1. бригаде 27. пешадијске дивизије од марта до октобра 1904. године, када је инапређен у чин генерал-мајора. Потом је од 1904. до 1906. године био начелник штаба III армијског корпуса и командант Уст-Двинске тврђаве (1906-1909). Генерал-лајтнант постао је 1908. године. Након тога био је на дужности начелника штаба 19. пешадијске дивизије (1909-1914). У чин генерала од инфантерије унапређен је 1914. године. Од октобра исте године био је командант XXV армијског корпуса. Одликован је орденом Св. Георгија 4. степена (1915). Командовао је 4. армијом од 1915. до 1918. године. У току фебруара – марта 1916. године привремено је командовао трупима 2. армије у време офанзиве код језера Нароч, а у току марта-априла 1917. године привремено командује армијама Румунског фронта. Пензионисан је новембра 1917. године. Наредне године постао је министар војни у украјинској Влади Скоропадског и био унапређен у чин генералног бунчужног (генерал армије). Након што су трупе Петљуре заузеле Кијев, у децембру 1918. године, био је ухапшен, али је убрзо пуштен. Отишао је потом у Одесу. Ухапсили су га и стрељали большевици.

⁴⁶ Pares B. My Russian memoirs. Lnd. 1931. PP. 372-373.

То је био најутврђенији одсек немачке одбране. „Овде је било четири реда препрека од бодљикаве жице, постављене на челичним шипкама пободеним у земљу – сећао се официр који је предводио јуриш на „нос” – при чему су се бокови тог положаја ослањали на језера Нароч и Вишњевско. На тим језерима Немци су имали моторне чамце наоружане митраљезима.”⁴⁷ Позитивно у избору тог одсека било је то што Немци нису имали успостављену железничку везу с њим (била је тек у озградњи), па је у случају пробоја брзо пребацивање појачања на тај сектор било искључено. Лудендорф је сматрао да Немцима не би пошло за руком да одрже линију фронта у случају пробоја и страховао је да би једини излаз у том случају био у повлачењу све до Ковна. При томе је донекле претеривао када је разматрао стварне размере руских планова.

„Руски план био је – бележио је начелник штаба немачког источног фронта – да одсеку у правцу Ковна наше северно крило и да га истовремено ослабе нападима на другим местима. Накнадним ударима оно је требало да буде одбачено на морску обалу северно од Њемена. Замишљени план био је обиман. Одсецање нашег крила требао је да почне извођењем два напада: у сектору језера и од Постава ка Свенцјанима, који је требало да пробију наш фронт на означеном отсеку. Сектор за напад био је широк и сретно изабран”.⁴⁸ Са Лудендорфом се слагао и Хофман: „Сектор за напад био је сретно изабран: уследио је главни удар, с једне стране између језера Вишњев и Нароч, а са друге стране код Постава. Двостраним притиском требало је обухватити и уништити 21. немачки корпус и тако остварити широку брешу на правцу Вилна – Ковно.”⁴⁹ Не чуди што је при таквој процени потенцијалне опасности од руске офанзиве немачка врховна команда решила да обустави напад на Верден. Био је то једини успех руске офанзиве, за који је плаћена превисока цена.

Са руског превео
потпуковник др Далибор Денда

⁴⁷ К. Из боевой жизни 40 пехот. Колыванского полка.// Военная быль (далее ВБ.). Париж. 1960. №41. С.9.

⁴⁸ Людендорф Э. *нав. дел*, М.1923. Т.1. СС. 169-170.

⁴⁹ Гофман М. *нав. дел*, С.108.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Објављени извори:

Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг. Сер. III. 1914-1917 гг., Т.9. (17 октября 1915 г. - 13 января 1916 г.), Москва-Ленинград: Гос. соц.- экон. изд-во, 1937

Наступление Юго-Западного фронта в мае-июне 1916 года. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914-1917). Москва: Воен. изд-во, 1940

Литература:

Брусилов А.А. *Мои воспоминания*, Москва: Воен. изд-во Наркомата Вооруж. Сил Союза ССР, 1946.

Бубнов А.[Д.] *В Царской Ставке.* Воспоминания адмирала Бубнова. Нью-Йорк: изд-во им. Чехова, 1955.

Гофман М. *Война упущенных возможностей*, Москва-Ленинград: Госиздат, 1925.

Gourko B. *Memoires and impressions of war and revolution in Russia. 1914-1917.* London: John Murray, 1918.

Данилов Ю.Н. *Великий Князь Николай Николаевич.* Париж: Imprimerie de Navarre, 1930

Зайончковский А.М. *Мировая война 1914-1918 гг.* Москва: Государственное военное издательство наркомата обороны союза ССР, 1938.

Клембовский В.Н. *Партизанские действия.* Издание второе, дополненное данными о партизанских действиях в войну 1914-1917 гг. Петроград: Военное дело, 1919.

Клембовский В.Н. *Стратегический очерк войны 1914-1918 гг.* Ч.5. Период с октября 1915 г. по сент. 1916 г. Позиционная война и прорыв австрийцев Юго-Западным фронтом. Москва: Комиссия по исслед. и использованию опыта мировой и гражданской войны, 1920.

Лемке М.К. *250 дней в Царской Ставке*, Петроград: Гос. изд-во, 1920.

Liddell Hart B.H. *History of the First World War.* London: Macmillan, 1992.

Людендорф Э. *Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг.* Москва: Государственное издательство, 1923.

Noskoff A.A. *Nicolas II inconnu. Commandant Supreme Allie chef d'etat suivi de au dela du trait rouge.* Paris: Nabu Press, No date.

Попов К. *Воспоминания кавказского гренадера.* Белград: Русская типография, 1925.

Подорожный Н.Е. *Нарочская операция в марте 1916 г. на Русском фронте Мировой войны*, Москва: Государственное военное издательство Наркомата обороны Союза ССР, 1938

Строков А. А. *Вооруженные силы и военное искусство в Первой Мировой войне*. Москва: Воениздат, 1974.

Farmborough F. *Nurse at the Russian front. A diary 1914-1918*, London: Constable, 1974

Фалькенгайн, Э. *Верховное командование 1914-1916 в его важнейших решениях*. Москва: Высш. Воен. Ред. Совет, 1923

Hindenburg P. *Out of my life*, Vol.1, New York: Harper, 1921,

Hoffman M. *War diaries and other papers*. Vol.1, London: Martin Secker, 1929,

Черепанов А.И. *Поле ратное мое*. Москва: Воениздат, 1984.

Шихлинский А.А. *Мои воспоминания*, Баку: Азнешр, 1984.

Шкуро А. Г. *Записки белого партизана*. Москва: . ООО «Издательство АСТ», 1991.

Dr. Oleg R. Ayrapetov

Faculty of History

Moscow State University "M. V. Lomonosov"

Moscow (Russian Federation)

e-mail: Oleg_airapetov@list.ru

NAROCH OFFENSIVE IN 1916 AND THE BATTLE OF VERDUN (Summary)

From spring to autumn 1915 Russia was forced to oppose the offensive of the main forces of Germany and Austria-Hungary. During the "Great retreat" Poland, Lithuania, part of Belarus and Ukraine was left. Huge human and material losses led to a sharp decrease in the combat capability of the Russian army, which gave Austria-Hungary the opportunity to intensify its actions on the Balkan front against Serbia, and Germany – to launch an offensive on Verdun to defeat France. Russian Supreme Commandment had made considerable efforts to restore the army's capacity to launch the offensive. The main blow was struck in the area of lakes Naroch and Vishnev. The offensive resulted in significant losses, and its only success was to assist the allies. The Germans temporarily suspended the attack on Verdun.

KEY WORDS: Russia, combat readiness, offensive, 1916, Naroch, Verdun, WWI